

УДК 504.062:332.3

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ АГРАРНОГО ПРИРОДОГОСПОДАРЮВАННЯ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ФОРМУВАННЯ

*Є. Мішенін, д. е. н., І. Ярова, к. е. н.
Сумський національний аграрний університет,
Н. Мішеніна, к. е. н.
Сумський державний університет*

Постановка проблеми. Погіршення якості навколишнього середовища і необхідність підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу в аграрному секторі вимагають поглиблення наукових досліджень у напрямі формування ринково орієнтованих організаційно-економічних механізмів та інструментів, що регулюють раціональне природогосподарювання, екологічно безпечне виробництво та споживання сільськогосподарської продукції. Розвиток сталого екологічно збалансованого аграрного природогосподарювання постійно потребує вдосконалення системи організаційно-економічних та еколого-економічних відносин, а також відповідних форм та інструментів їх реалізації, які складають змістову основу механізму господарювання на різних ієрархічних рівнях управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботі зроблений акцент на узагальнення й розвиток теоретико-методологічних основ формування організаційно-економічного механізму екологічно орієнтованого управління агроприродо-користуванням у контексті фундаментальних положень теорії господарського механізму [1; 2; 4; 9; 13], а також використання ринково орієнтованих механізмів (технологій) еколого-економічного регулювання природокористування [3; 5; 8; 11].

Постановка завдання. Метою статті є визначення теоретико-концептуальних основ формування організаційно-економічного механізму забезпечення сталого аграрного природогосподарювання.

Виклад основного матеріалу. Створення і використання різноманітних за еколого-економічним змістом інструментів у системі організації раціонального використання й відтворення аграрних природних ресурсів, охорони довкілля здійснюється у межах варіаційного розуміння сутнісно-змістової основи понять «господарський механізм», «організаційно-економічний механізм», «економічний механізм». При цьому варто брати до уваги відмінність між поняттями «механізм господарювання» і «механізм управління економікою». Ці поняття мають загальні категорії (планування, економічне стимулювання та ін.), які свідчать про їх єдину природу, що визначається організаційно-економічними відносинами. Різниця ж полягає в тому, що головною функцією механізму управління є ухвалення управлінських рішень. Саме через останні і здійснюється вдосконалення організаційно-економічних форм господарювання [2, с. 19].

Структурно-функціональну побудову механізму забезпечення сталого екологічно збалансованого аграрного природокористування нами здійснено на основі використання та розвитку існуючої концепції матричної (блокової) функціонально-цільової структури

господарського механізму [4; 12]. При цьому доцільним є використання технологічного підходу до формування й розвитку організаційно-економічного механізму сталого екологічно збалансованого аграрного природокористування. Так, технологічний підхід активно застосовується, зокрема, для побудови соціально відповідального управління підприємством на основі використання соціально-економічних технологій [6; 10; 14]. Еколого-економічна технологія функціонування комплексного механізму екологічно орієнтованого управління агроприродогосподарюванням є одночасно його організаційно-економічною формою і складовою, яка визначає цілі, завдання, принципи застосування еколого-економічних підмеханізмів, інструментів, а також передбачає послідовність основних етапів, процедур і операцій, націлених на більш повний облік еколого-економічних і соціально-екологічних чинників, параметрів використання і відтворення аграрних природних ресурсів.

Організаційно-економічний механізм забезпечення сталого екологічно збалансованого аграрного природокористування є цілісною і збалансованою системою організаційно-економічних форм і методів управління, які реалізуються у вигляді підмеханізмів, інструментів і технологій, за допомогою яких здійснюються організація та регулювання процесів раціонального використання і відтворення аграрних природних ресурсів, охорони довкілля на основі інтеграції економічних, екологічних і соціальних параметрів природогосподарювання внаслідок впровадження елементів системи екологічного менеджменту.

Цільова функція організаційно-економічного механізму (ОЕМ) поступового забезпечення сталого екологічно збалансованого аграрного природокористування полягає в узгодженні економічних, еколого-економічних і соціальних інтересів господарюючих суб'єктів та зацікавлених сторін (стейкхолдерів), а також вирішенні протиріч і конфліктів, які виникають у сфері раціонального відтворення і використання аграрних природних ресурсів та охорони довкілля. Таким чином, забезпечується належний рівень екологізації аграрного виробництва, а також відтворення природно-ресурсного потенціалу як специфічного суспільного соціально-еколого-економічного блага.

Основні завдання функціонування ОЕМ сталого екологічно збалансованого аграрного природокористування повинні охоплювати такі аспекти:

1. Забезпечення сталого екологічно збалансованого відтворення і використання аграрних природних ресурсів, охорони довкілля на основі екологізації організаційно-економічних інструментів аграрної та соціальної політики;
2. Реалізацію основних напрямів екологізації аграрного виробництва, обміну, розподілу і споживання;
3. Забезпечення ринково орієнтованої трансформації природогосподарювання на еколого-економічній основі, зокрема завдяки організації сільськогосподарського землекористування на агроландшафтній основі;
4. Розвиток підприємницьких ініціатив на основі використання інновацій екологічної спрямованості;
5. Розвиток системи економіко-правової і соціально-екологічної відповідальності.

Загальні принципи побудови організаційно-економічного механізму сталого екологічно збалансованого аграрного природокористування включають:

1. *Принцип організаційно-інституціональної регламентації управління господарськими суб'єктами аграрного природокористування на еколого-економічних засадах.* Означає, передусім, правову регламентацію процесів управління сталим екологічно збалансованим природокористуванням, а також взаємовідносин із стейкхолдерами у раціональному відтворенні і використанні аграрних природних ресурсів.
2. *Принцип наукової обґрунтованості системи адміністративного економічного і соціально-психологічного управління аграрним природогосподарюванням.* Цей принцип обумовлює необхідність урахування під час формування механізму управління природогосподарюванням системи законів розвитку природи та суспільства, застосування наукових методів моделювання систем організації природогосподарювання. Так, наприклад, формування і впровадження системи екологічного менеджменту в різних галузях економіки вимагає відповідного наукового супроводу [15, с. 86].
3. *Системний підхід і системний аналіз до еколого-економічного управління.* Системний підхід передбачає розгляд господарюючих суб'єктів природогосподарювання як системи (соціально-еколого-економічної), сукупності взаємопов'язаних елементів (підсистем), які мають вихід (мету), вхід (ресурси), зв'язок із зовнішнім середовищем, зворотний зв'язок. Системний підхід дає змогу врахувати всі необхідні взаємозв'язки і взаємодії в системах управління, при постановці цілей усебічно зважувати чинники і направляти механізми управління на досягнення цілей [12, с.147].
4. *Принцип структурності і необхідності її різноманіття* [9, с. 83-84]. Структуризація механізму пов'язана з функціонально-цільовою орієнтацією його підсистем (підмеханізмів), а також визначає аналітичну основу еколого-економічної оцінки ефективності управління природогосподарюванням. Необхідність різноманіття підсистем механізму визначається внутрішніми і зовнішніми економічними, еколого-економічними і соціальними орієнтирами (параметрами) управління.
5. *Принцип відсутності стійких меж,* які визначають структурно-змістову основу механізму екологічно орієнтованого управління аграрним природогосподарюванням. Цей принцип закладає перспективи розширення сфери дії механізму екологічно орієнтованого управління аграрним природогосподарюванням відповідно до нових ринково орієнтованих умов господарювання, а також екологічних викликів глобального розвитку.
6. *Принцип екологічно орієнтованої мотивації аграрного природогосподарювання.* Цей принцип пов'язаний з необхідністю переважного використання мотиваційних чинників, спрямованих на вирішення еколого-економічних і соціально-екологічних проблем природогосподарювання. Це передбачає, зокрема, екологізацію аграрної праці і розвиток системи управління еколого-економічними знаннями [7].

7. *Принцип стратегічності управління.* Передбачає урахування галузевих особливостей сталого екологічно збалансованого розвитку суб'єктів господарювання, оцінку інтересів і потреб майбутніх поколінь в економічних, еколого-економічних і соціально-екологічних функціях природних ресурсів і довкілля. І тут важливого значення набуває своєчасність у запобіганні екодеструктивним тенденціям у сфері аграрного природогосподарювання. Принцип стратегічності також пов'язаний з розвитком екологічно орієнтованих підприємницьких ініціатив на інноваційній основі.

8. *Принцип раціонального сполучення і гармонізації організаційно-економічних форм і технологій екологічно орієнтованого управління.* Екологізація аграрного виробництва в умовах ринкових відносин повинна спиратися на гармонічне поєднання державного, корпоративного і підприємницького управління (зокрема на основі впровадження системи екологічного (екосистемного) менеджменту).

9. *Принцип розвиненої і збалансованої відповідальності,* яка реалізується у формі економіко-правової і соціально-екологічної відповідальності за результати аграрного природогосподарювання.

З урахуванням вищенаведених позицій нами запропонована структурно-функціонально-цільова схема механізму екологічно орієнтованого управління природогосподарюванням (див. рис).

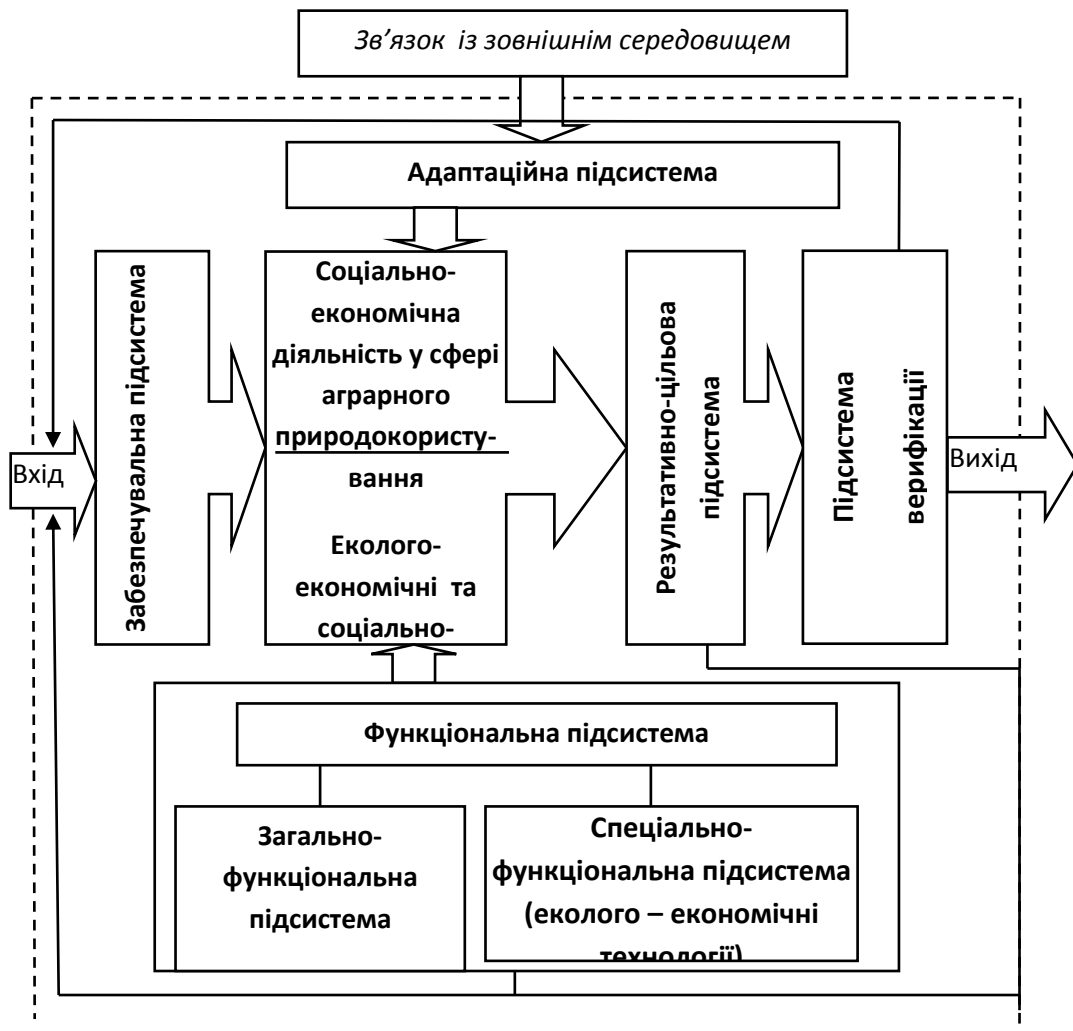
Основні принципи функціонування організаційно-економічного механізму забезпечення сталого екологічно збалансованого аграрного природокористування нами визначаються таким чином:

1. *Принцип цілеспрямованості,* який означає, що цілісна структура механізму екологічно орієнтованого управління забезпечує рух до поставлених цільових показників і результатів природогосподарювання.

2. *Синергетичний принцип* передбачає узгоджену та системну дію численних елементів і підсистем механізму як єдиного цілого; визначає методи та інструменти взаємодії підсистем, які забезпечують впорядковане функціонування і стійкість цього механізму.

3. *Трансактний принцип* передбачає функціонування механізму екологічно орієнтованого управління за схемою «стимул-реакція», це означає, що механізм розпізнає еколого-економічні і соціально-екологічні проблеми та їх вирішує.

4. *Принцип взаємодії із зовнішнім середовищем* означає доцільність включення в організаційно-економічний механізм адаптаційної підсистеми, яка забезпечує

Зовнішня забезпечувальна підсистема: організаційно-інституціональна

Рис. Структурно-функціональна схема організаційно-економічного механізму забезпечення сталого аграрного природогосподарювання.

функціонування механізму відповідно до вимог інституціонально-регулюючого середовища у сфері природогосподарювання.

5. *Принцип функціональної інтеграції, спеціалізації, універсалізації і централізації управління на основі використання технологічного підходу.* Означає, зокрема, що механізм екологічно орієнтованого управління діє на основі сукупності еколого-економічних і соціально-екологічних технологій, які використовуються відповідно до функцій механізму, адаптаційних вимог і запланованих цільових результатів.

6. *Принцип зворотного зв'язку* є істотною характеристикою типового контуру управління соціально-економічними процесами. Так, представлена схема механізму екологічно орієнтованого управління розкриває зворотний зв'язок через вплив результативно-цільової підсистеми і підсистеми верифікації на вхідні позиції механізму.

Завдяки наведеним вище принципам розкривається можливість функціонування динамічного механізму екологічно орієнтованого управління агроприродогосподарюванням.

Розглянемо докладніше окремі підсистеми (блоки) організаційно-екологічного механізму забезпечення сталого екологічно збалансованого агроприродогосподарювання.

Так, результативно-цільова підсистема визначає цілі, завдання, виконання яких повинен забезпечити господарюючий суб'єкт у сфері природокористування і охорони довкілля. Ефективність функціонування результативно-цільової підсистеми визначається через оцінку рівня досягнення природогосподарських цілей, виконання завдань екологізації виробництва і управління, який в інтегральному вигляді може бути представлений комплексною системою економічних, еколого-економічних і соціально-екологічних показників.

Забезпечувальна підсистема механізму забезпечує «вхід» механізму усіма необхідними ресурсами (зокрема матеріальними, фінансовими, нормативно-правовим забезпеченням) для його нормального функціонування. Поділ підсистеми на внутрішню і зовнішню є досить умовним, оскільки механізм є системою, що змінюється, внутрішні і зовнішні зв'язки якої характеризуються нестійкістю.

Зміна соціально-економічних і екосистемних функцій природних ресурсів, зовнішнього середовища ринкового природогосподарювання, що динамічно розвивається, зумовлює необхідність наявності у складі організаційно-економічного механізму *адаптаційної підсистеми*. Метою функціонування адаптаційної підсистеми є формування «гнучкості механізму» відповідно до вимог зовнішнього середовища підприємства, а також стейкхолдерів у реалізації принципів сталого екологічно збалансованого аграрного природокористування.

У складі організаційно-економічного механізму забезпечення екологічно орієнтованого аграрного природокористування провідною системою є *функціональна підсистема*, яка поділяється на *загальнофункціональну* та *спеціально-функціональну*.

Загальнофункціональна підсистема в механізмі пов'язана здебільшого з реалізацією основних традиційних функцій управління агроприродогосподарюванням: прогнозування, планування та програмування; регулювання; організація; стимулювання; мотивація; координація; аналіз, облік, контроль та контролінг. Урахування екологічних факторів у процесі управління агроприродогосподарюванням здійснюється в межах екологічного управління, яке пов'язане здебільшого з адміністративним регулюванням раціонального використання та відтворення аграрних природних ресурсів згідно з існуючими нормативами та правилами, а також чинним аграрним, природоохоронним та екологічним законодавством.

Спеціально-функціональна підсистема пов'язана в основному із впровадженням системи екологічного менеджменту, яка передбачає застосування еколого-економічних технологій. Еколого-економічні технології надають можливість не тільки відстежувати

агроекологічні, еколого-економічні, соціально-екологічні характеристики і тенденції використання та відтворення природних ресурсів, а й враховувати вплив виявлених специфічних факторів на забезпечення сталого екологічно збалансованого природокористування через механізм зворотного зв'язку. Еколого-економічні технології пов'язані з функціонуванням механізмів соціально-еколого-економічної відповідальності, екологічним маркетингом та аудитом, управлінням еколого-економічними знаннями [15].

Результати функціонування організаційно-економічного механізму сталого екологічно збалансованого природогосподарювання мають бути доведені до всіх стейкхолдерів підприємства, тільки тоді мета сталого соціально-економічного розвитку організації буде досягнута. За таких обставин до складу механізму екологічно орієнтованого управління аграрним природокористуванням має бути включена *підсистема верифікації*. Підсистема верифікації є комплексною системою інструментів, які мають ознаки еколого-економічних технологій, за допомогою яких здійснюється об'єктивна оцінка соціально-еколого-економічного рівня природогосподарювання (СЕЕРП), а також обґрунтованості, адекватності, своєчасності і прозорості ухвалення управлінських рішень у сфері раціонального аграрного природокористування, охорони довкілля. Підсистема верифікації передбачає те, що результати такої оцінки будуть представлені для всіх стейкхолдерів організації і гарантуватимуть об'єктивну достовірність доведеної еколого-економічної інформації. У складі комплексної підсистеми верифікації варто виділяти, на наш погляд, регламентовану верифікацію еколого-економічної спрямованості, яка передбачає, наприклад, проведення екологічного аудиту, екологічної ревізії, а також соціально орієнтовану добровільну екологічну звітність і соціальний аудит, які є складовими соціально-екологічної відповідальності.

Висновки. Сучасні соціально-економічні та екологічні тенденції розвитку ринково орієнтованого агроприродогосподарювання вимагають побудови ефективного організаційно-економічного механізму забезпечення сталого екологічно збалансованого використання аграрних природних ресурсів. Функціонування механізму екологічно орієнтованого управління агроприродогосподарювання здійснюється через процеси соціально-еколого-економічної діяльності у сфері використання та відтворення природних ресурсів, охорони довкілля, які формуються еколого-економічними технологіями функціональної, результативно-цільової, адаптаційної, а також забезпечувальної підсистеми та підсистеми верифікації. Досліджені теоретико-методологічні орієнтири побудови організаційно-економічного механізму аграрного природогосподарювання дозволяють у подальшому більш системно формувати управлінські процеси щодо екологізації аграрного виробництва на різних ієрархічних рівнях управління.

Бібліографічний список

1. Абалкин Л. Сущность, структура и актуальные проблемы совершенствования хозяйственного механизма / Л. Абалкин // Экономические науки. – 1978. – № 8. – С. 31-37.
2. Беляев А. А. Механизм хозяйствования: сущность и формы управления / А. А. Беляев. – К.: Вища шк., 1990. – 147 с.
3. Бородин А. И. Концепция эколого-экономического управления предприятием / А. И. Бородин // Вестник ОГУ. – 2005. – Вып. 8. – С. 52 – 58.

4. Бунич П. Г. Хозяйственный механизм развитого социализма / Бунич П. Г. – М. : Наука, 1980. – 352 с.
5. Веклич О. О. Економічний механізм екологічного регулювання в Україні / О. О. Веклич. – К. : Укр. ін-т досліджень навколишнього середовища і ресурсів, 2003. – 88 с.
6. Гершун А. Технологии сбалансированного управления / А. Гершун, М. Горский. – М. : Олимп-Бизнес, 2005. – 416 с.
7. Мишенин Е. В. Управление знаниями как фактор рыночно ориентированных трансформаций в природопользовательских отраслях / Е. В. Мишенин, И. Е. Яровая // Социально-экономические проблемы информационного общества : [монография] / под ред. д. э. н., проф. Л. Г. Мельника, к. э. н., доц. М. В. Брюханова. – Сумы : Унив. кн., 2010. – Вып. 2. – С. 847-865.
8. Мішенін Є. В. Організаційно-економічний механізм екологічно орієнтованого управління природогосподарюванням / Є. В. Мішенін, Н. В. Мішеніна, І. Є. Ярова // Механізм управління потенціалом інноваційного розвитку промислових підприємств : [монографія] / за заг. ред. к. е. н., доц. Ю. С. Шипуліної. – Суми : ДД Папірус, 2012. – С. 424-438.
9. Осипов Ю. М. Основы теории хозяйственного механизма / Ю. М. Осипов. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 368 с.
10. Основы социального современного управления: теория и методология / под ред. В. Н. Иванова. – М. : Экономика, 2000. – 271 с.
11. Пахомова Н. В. Экономика природопользования и охраны окружающей среды : учеб. пособие / Н. В. Пахомова, К. К. Рихтер. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2001. – 220 с.
12. Райзберг Б. А. Управление экономикой : [учебник] / Б. А. Райзберг, Р. А. Фатхутдинов. – М. : Бизнес – школа, Интел – синтез, 1999. – 784 с.
13. Собственность и хозяйственный механизм в условиях обновления экономики / под. ред. С. В. Мочерного. – Львов : Свит, 1993. – 176 с.
14. Степанова О. В. Організаційно-економічні основи соціально відповідального управління промисловим підприємством : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Степанова Олена Вікторівна. – Суми, 2008. – 217 с.
15. Ярова І. Є. Організаційно-економічні засади екологічно орієнтованого управління лісгосподарюванням : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.06 / Ярова Інесса Євгенівна. – Суми, 2011. – 261 с.

Мішенін Є., Ярова І., Мішеніна Н. Організаційно-економічний механізм аграрного природогосподарювання: теоретико-методологічні орієнтири формування

Досліджено сутнісно-змістову основу організаційно-економічного механізму екологічно збалансованого аграрного природогосподарювання: принципи побудови та функціонування, цільову функцію, завдання та зміст окремих його складових. Запропоновано структурно-функціональну схему механізму.

Ключові слова: організаційно-економічний механізм, аграрне природогосподарювання, результативно-цільова підсистема, функціональна підсистема, забезпечувальна підсистема, підсистема верифікації.

Mishenin Ye., Yarova I., Mishenina N. Organizational and economic mechanism of nature economy: theoretical and methodological directions

Essentially – content basis of organizational and economic mechanism of environmentally balanced agricultural nature economy: principles of construction and

functioning, the objective function, tasks and content of its individual components has been investigated in this article. Structural and functional scheme of this mechanism has been suggested.

Key words: organizational-economic mechanism, agricultural nature exploitation, effectively-target subsystem, functional subsystem, providing subsystem, verification subsystem.

Мишенин Е., Яровая И., Мишенина Н. Организационно-экономический механизм обеспечения устойчивого экологически сбалансированного аграрного природопользования

Рассмотрена сущностно-содержательная основа организационно-экономического механизма обеспечения устойчивого экологически сбалансированного аграрного природопользования: принципы построения и функционирования; целевая функция, задачи и содержание отдельных его составляющих. Предложена структурно-функциональная схема механизма.

Ключевые слова: организационно-экономический механизм, аграрное природопользование, результативно-целевая подсистема, функциональная подсистема, обеспечивающая подсистема, подсистема верификации.